

הפקעת רכוש לצורך הציבור ולצורך ענישה

א. בדפים הקודמים נגענו בסוגיית זכויות המלך. בדף הראשון עסקנו בשאלת זכותו להפקיע רכוש לצרכיו הפרטיים ובדף השני בסוגיית מלך פורץ לעשות לו דרך ונזקים שמתרחשים במהלך לחימה. בדף זה ננסה להתבונן בשאלה הבאה: מה דין הפקעת רכוש לצורכי הכלל? חשבו למשל על המקרה הבא: המדינה רוצה להרחיב משמעותית כביש מרכזי ולהקים מחלף חדש, ויש קרקעות פרטיות שמפריעות לכך. האם מותר למלך להחרים את הקרקעות לצרכי הציבור?

נתבונן בשאלה לאור הדרכים שלמדנו עד כה ונפתח בשיטת רש"י ותוספות: לדרכם הפסוק 'ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח' מאפשר למלך להחרים רכוש לצרכיו הפרטיים¹, ואם כן נראה פשוט שהמלך יוכל להחרים לצורך הציבור: אם ביכולתו להחרים לצורך עצמו אז ודאי שביכולתו להחרים לצורך הציבור²! אולם, למעשה מסקנה זו בדעתם אינה פשוטה: הרי רבותינו התנאים והאמוראים נחלקו האם משפט שמואל משקף את זכויותיו האמיתיות של המלך, האם 'כל מה שכתוב בפרשת המלך מותר מותר בו', ומסקנתנו בדעתם נכונה רק אם הם פוסקים כעמדה שהמלך מותר במה שכתוב בפרשה, אך לא בטוח כלל שזו עמדתם להלכה! קשה אפוא להסיק מסקנה ברורה בדעת התוספות ונמשיך לדעת הרמב"ם. הוא פוסק אמנם בפירוש כמשפט המלך³, אך מצמצם את זכות המלך להפקיע ממון לשעת מלחמה (מלכים ד, ו):

1. וכדי ליישב את הקושיה מאחאב – למה הוא היה צריך לביים משפט שקר ולא פשוט החרים את הכרם, וכן למה נבות לא נחשב כמורד במלכות, הרי הוא סירב לתת לאחאב דבר שמגיע לו כמלך – הם צמצמו את הזכות במספר דרכים: הוא יכול להפקיע רק בחינם ולא בשכר; הוא יכול להפקיע רק לצורך עבדיו ולא לצורך עצמו; הוא יכול להפקיע רק שדה שנקנתה ולא שדה שאדם ירש מאבותיו. תשובה אחרת טענה שאחאב לא זכה בכל זכויות המלכות, משום שהוא לא התמנה על ידי נביא ולא מלך על כל ישראל.
2. אמנם, הרב רועי הכהן ז"ק חלק על מסקנה זו (כתר י"א, משאבים שאינם כספיים, הפרטה, הלאמה): "לעומת זאת, כתב רש"י, בפירושו להעברת נחלת בית שאול למפיושת: "המלך רשאי להעביר נחלה שנאמר במשפט המלוכה את שדותיכם ואת כרמיכם יקח ונתן לעבדיו" לכאורה, מדובר במקור ברור לסמכות הפקעת מקרקעין רחבה מאוד המסורה לשלטון. אולם, כפי שיבואר להלן, ממקורות נוספים בדברי רש"י עולה כי סמכויות אלו אינן סמכויות שלטוניות אלא זכויות יתר אישיות של המלך, כך שלא ניתן להסיק מהן על קיומה של סמכות הפקעה שלטונית... אולם, אין כל סיבה להסיק מדברי התוספות כי אכן קיימת סמכות הפקעה והלאמה שלטונית נרחבת למלך ישראל... נראה ברורות כי מדובר בזכות יתר אישית של המלך, ולא בסמכות שלטונית, וכשיטת רש"י האמורה. זאת אומרת, כי קיימות שתי חלופות – סמכות בטחונית-שלטונית או זכות יתר אישית, אך אין אפשרות שלישית – סמכות שלטונית שאינה בטחונית".
3. רמב"ם מלכים ד, א: "שכל האמור בפרשת מלך מלך זוכה בו".

ולוקח השדות והזיתים והכרמים לעבדיו כשילכו למלחמה ויפשטו על מקומות אלו אם אין להם מה יאכלו אלא משם, ונותן דמיהן, שנאמר ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו.

וכן לגבי פריצת דרך (שם ה, ג):

אינו מעקם הדרכים מפני כרמו של זה או מפני שדהו של זה, אלא הולך בשוה ועושה מלחמתו.

חשוב היטב: האם הרמב"ם יאפשר הפקעת ממון לצורך לאומי כשיפור התחבורה כשם שהוא מאפשר הפקעה לצורך מלחמה?

קשה כמובן לדעת. היה ניתן אולי לטעון שגם במלחמה הרמב"ם מאפשר למלך להפקיע את הפירות בלבד ולא את גוף הקרקע, וא"כ ודאי שהוא יתנגד להפקעה קבועה של גוף הקרקע לצורך סלילת דרך. אולם, הדברים אינם מוכרחים: יתכן שבמלחמה הרמב"ם מזכיר את הפקעת הפירות משום שזהו המקרה היותר פשוט ושכיח של הפקעה בשעת מלחמה, ועל פי רוב אין צורך במלחמה בהפקעה קבועה של גוף הקרקע. אך גם לדעתו אילו היה צורך שכזה, המלך היה יכול להפקיע את גוף הקרקע בקביעות.

ב. ממשפט המלך קשה אפוא ללמוד על יכולת המלך להפקיע רכוש לצורך ציבורי⁴, ונמשיך לדין אחר שממנו אפשר אולי ללמוד זאת, מדינא דמלכותא דינא. שמואל מלמד שדינא דמלכותא דינא ורבא מביא לכך ראייה (ב"ק קיג):

גופא, אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא. אמר רבא: תדע, דקטלי דיקלי (שהמלכות עוקרת דקלים) וגשרי גישרי (ובונה עליהם גשרים) ועברינן עלייהו (ואם לא היה דינה דין, איך היה מותר להשתמש בגשר, הרי זה שימוש בממון גזול, אלא ודאי שדינה דין ולכן הממון אינו גזול).

וכך כותב הרמב"ם בעקבות הגמ' (גזלה ה, יז):

מלך שכרת אילנות של בעלי בתים ועשה מהן גשר מותר לעבור עליו וכן אם הרס בתים ועשה אותן דרך או חומה מותר ליהנות בה וכן כל כיוצא בזה שדין המלך דין.

מבואר אפוא שהמלך יכול להחרים נכסים לצורך סלילת דרכים, הפקעה לצרכי הציבור!

חשוב היטב: האם ניתן ללמוד מדין דינא דמלכותא דינא, דין שעוסק בזכויות המלך הנכרי, על זכויות מלך ישראל?

4. שכן לדעת התוספות משפט המלך מאפשר אמנם להפקיע לצרכיו הפרטים של המלך, וק"ו שלצרכי הציבור, אך לא בטוח שהוא נפסק להלכה. ולדעת הרמב"ם הוא אמנם נפסק להלכה, אך הוא מאפשר הפקעה לצרכי מלחמה, ולא בטוח שאפשר ללמוד ממלחמה, בטחון, לשאר צרכי הציבור.

ג. רבותינו הראשונים נחלקו בשאלה זו. סיעה אחת פיצלה בין דינא דמלכותא דינא ובין מלכות ישראל, וכך כתב הר"ף בנדרים בסוגיה שעוסקת ביכולת המלך להטיל מכס על הדרך (כח):

וכתבו בתוספות דדוקא במלכי עובדי כוכבים אמר דדינא דמלכותא דינא, מפני שהארץ שלו ויכול לומר להם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ, אבל במלכי ישראל לא לפי שארץ ישראל כל ישראל שותפין בה.

דינא דמלכותא נובע לגישה זו מבעלות המלך על הארץ, בעלות שקיימת דווקא במלכות נכרית ולא במלכות ישראלית בארץ ישראל, 'לפי שא"י כל ישראל שותפין בה'. וכך סבור גם היראים בדברים שהובאו באור זרוע, שאף מתייחס ישירות להפקעה לצורך סלילת דרכים ומסביר גם אותה כנובעת מבעלות המלך על הארץ (אור זרוע ב"ק תמז):

ובמלכי ישראל לא אמר דיניה דינא כדאמרינן בסנהדרין לא נאמרה פרשת המלך בשמואל אלא ליראם ולבהלם אבל המלך אסור בכל מה שאמור בפרשה, אפילו למאן דאמר מלך מותר בו היינו דוקא באמור בפרשה⁵... והיינו טעמא ודדיניה דינא שהארץ שלו היא ואינו רשאי אדם שיעבור בארצו אם לא כמצותו... ומלכי ישראל אין דיניהם דין שארץ ישראל נתחלקה לכל אחד ואחד מישראל ואינה של מלך אבל באוה"ע כן דינם שכל הארץ למלך והוא הדין בכל ההדיוטות שהם קצבו שלא יהנה אדם מארצם אלא בקצבתם שדיניהם דין ושמואל הא קמ"ל דכל הארץ למלך היא והיינו דאמר בהגוזל בתרא דקטלי דיקלי וגשרי גישרי שהדקלים והקרקעות שלו הם.

הסבר את הדברים. חזור אל השאלה האם ניתן ללמוד מהגמ' בב"ק שמלך ישראל יכול להחרים נכסים לצורך הציבור. מה יענו ראשונים אלו?

נראה שהם יטענו שאי אפשר ללמוד מהגמ' בב"ק שהמלך יכול להחרים נכסים לטובת הציבור, שכן גמ' זו עוסקת בדינא דמלכותא, דין שנאמר דווקא במלכי אומות העולם ולא במלכי ישראל.

ד. סיעה אחת בראשונים מפצלת אפוא בין דינא דמלכותא, דין שנובע מבעלות המלך על הארץ, יסוד שקיים דווקא במלכי הגויים, ובין מלך ישראל. לפי גישה זו אין ללמוד מדיני המלכות הנכרית, ובניהם היכולת של המלך להחרים נכסים לצורך הציבור, על דיני מלך ישראל. לעומת זאת, מדברי הרמב"ם עולה שהדינים קשורים ונובעים מיסוד משותף, וכך הוא כותב על מלך ישראל (מלכים ד, א):

5. למשל לצורך עבדיו ולא לצורך עצמו, ודינא דמלכותא מאפשר להחרים גם לצורך עצמו, ומכאן שדינא דמלכותא נאמר רק במלכי אומות העולם ולא במלכי ישראל, שזכותם מוגבלת יותר.

רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו או לצורך המלחמות, וקוצב לו מכס ואסור להבריה מן המכס, שיש לו לגזור שכל מי שיגנוב המכס ילקח ממונו או יהרג שנאמר ואתם תהיו לו לעבדים, ולהלן הוא אומר יהיו לך למס ועבדוך, מכאן שנותן מס וקוצב מכס ודיניו בכל אלו הדברים וכיוצא בהן דין, שכל האמור בפרשת מלך מלך זוכה בו. 'ודיניו בכל אלו הדברים וכיוצא בהן דין', תרגום של דברי שמואל שדינא דמלכותא דינא, וכך עולה מדברי הרדב"ז שקושר בין הדינים ורואה בהם מכלול אחד (שם): ואמרינן בכמה דוכתי דינא דמלכותא דינא ואפילו מלכי הגוים אמרינן בהו דינא דמלכותא דינא.

יתירה מכך, לדעת המבי"ט מקורה של סמכות המלכות הנכרית הוא בפרשיית משפט המלך שעוסקת בסמכות המלכות הישראלית, וכך הוא כותב על דברי הרמב"ם שעוסקים בדינא דמלכותא (קרית ספר גזלה ה): וגבאי המלך (הנכרי) שמתבעו יוצא שגובין דבר שהוא חוקק לכל אינו גזל, דדינא דמלכותא דינא כדילפינן מקראי דמשפט המלוכה, כדנילף בהלכות מלכים בס"ד ואפילו מלך גוי. כך עולה מדברי הגר"א על דברי השו"ע שעוסקים בדינא דמלכותא ומאפשרים למלך להחרים נכסים לטובת הציבור (חו"מ שסט, ב): וכן אם הרס בתים ועשה דרך או חומה, מותר ליהנות בה, וכן כל כיוצא בזה, שדין המלך דין.

הגר"א כותב כמקור לכך את הגמ' בב"ק שלמדנו בדף הקודם שעוסקת במלך ישראל (שם ס"ק ח):

כ"מ בפ"ו דב"ק אבל אתה מלך אתה ומלך פורץ לעשות לו דרך⁶.

ומכאן שלדעתו אין הבדל בין מלכות ישראל למלכות נכרית. הלכה נוספת שממנה עולה הקשר בין המלכויות היא דברי הרמב"ם והשו"ע על יכולת המלך לגבות מכס (חו"מ שסט, ו):

משום דדינא דמלכותא דינא. ולא עוד אלא שהמבריה ממכס זה, עובר (על לא תגזול) (ויקרא יט, יג), מפני שהוא גוזל מנת המלך, בין שהיה מלך ישראל בין שהיה מלך עובד כוכבים.

ושוב, אין הבדל בין המלכויות. ומכאן שניתן ללמוד מהגמ' בב"ק שמאפשרת למלך להחרים נכסים לטובת הציבור שגם מלך ישראל יכול להחרים נכסים לטובת הציבור.

6. אי אפשר היה ללמוד מהגמ' הזו לכשעצמה משום שלדעת הרמב"ם היא עוסקת במצב של מלחמה. אולם, לפי דברי הגר"א הרמב"ם ישלול הפקעת נכסים לצורך עצמו ולא הפקעה לצורך הציבור, לצורך סלילת דרכים ציבוריות, הפקעה שדינה כהפקעה בשעת מלחמה.

ה. נראה שזוהי הדעה המקובלת בין חכמי שיבת ציון, וכך כותב הרב דב ליאור (אמונת עתין 25, סמכות הממשלה להפקיע אדמות לצורך סלילת כבישים):

לפי המבואר ברמב"ם (הל' גזילה פ"ה ה"א) ובש"ע (ח"מ סי' שסט סעי' ו) גם במלכי ישראל קיים הכלל הזה ודלא כשיטת הראשונים המובאים בר"ן (נדריים כח ע"א ד"ה במוכס) שבמלכי ישראל אין אומרים "דינא דמלכותא", בענייני מכס. וכן נוהגים לפסוק בבתי דין של מדינת ישראל (שד"ד נאמר גם במלכי ישראל) (עיין פד"ר ח"א עמוד 281). אמנם, מקורות הלימוד מתייחסים לצורת שלטון ייחודית, שלטון של מלך, אבל בימינו, שישנה ממשלה נבחרת ע"י העם מי אומר שאותו דין חל גם עליה? אולם כבר כתב בשו"ת משפט כהן (סי' קמד אות יד) שגם כשאין בישראל שלטון מלוכני, הסמכות עוברת לעם ואם העם בוחר ממשלה או ממנה לעצמו גופים שלטוניים - יש לכל אלו סמכויות של מלך לגבי כל אותן ההלכות הקשורות להנהגת הכלל, דהיינו הכרזת מלחמה, גיוס אנשים ושליחת למערכה ולא רק סמכויות ממוניות.

נמצאנו למדים שלפי כל השיטות שהזכרנו לעיל יש לממשלת ישראל הסמכות להפקיע קרקעות לתיקון מערכת התחבורה בארץ לטובת אזרחיה. אין אנו דנים בנושא הפיצויים, זהו נושא בפני עצמו הטעון בירור האם הממשלה חייבת לפצות, או שבסמכותה להפקיע גם ללא תמורה אך אנו דנים בעצם זכות ההפקעה.

במציאות שאנו חיים, נכון לשנת תשנ"ח, המצב הביטחוני הוא קשה ויש מקום להכניס ממד נוסף בזכות ההפקעה והוא מצד דיני מלחמה. המשנה אומרת במסכת סנהדרין (כ ע"ב) כי "דרך המלך אין לו שיעור" ולפי פסק הרמב"ם (הל' מלכים פ"ה ה"ג) מדובר בפריצת דרך לצורך מלחמה לשם העברת צבא. היות שאנו נמצאים כמעט במצב מלחמה, ואין ספק שחשוב שלמדינה יהיה כביש ארוך, טוב ורחב, שבנקל ניתן יהיה בעת הצורך להעביר בו ציוד צבאי וכל מה שנצרך כדי להגן על המדינה ותושביה, אזי וודאי שמחובתה של הממשלה לסלול כביש כזה, שבסופו של דבר גם תורם לבטחון המדינה ורווחת תושביה.

לסיכום, לפי ההלכה יש לממשלה סמכות להפקיע אדמות פרטיות לטובת כלל הציבור ובזה היא ממלאת את חובתה כלפי האוכלוסיה שבחברה בה.

וכן הרב יעקב אריאל (באהלה של תורה ד, כ):

לכל יחיד מישראל יש זכות קניין, לפחות בא"י... אולם עם זאת, היחיד אינו יכול להיות מנותק מהחברה. לחברה יש מעמד חשוב יותר ולכן צורכי הכלל קודמים לצורכי הפרט. אולם אין לכלל שום סמכות לעשוק את הפרט. הפתרון איפוא לעימות שנוצר בין צורכי הכלל לבין זכות הקניין של היחיד, הוא שכירות, או קנייה, או הפקעה בתשלום. ותקנת הציבור היא שההפקעה תהייה מנותקת מהתשלום, קודם תיעשה ההפקעה הנחוצה ואח"כ ישולם הפיצוי (אם כי הצדק מחייב שלא ינושל אדם מביתו ומנחלתו לפני שיימצא לו סידור הולם, בטרם סוכמו סופית חיובי הפיצויים). מבחינה זו אין הבדל מהותי בין

הפקעה לצרכים חיוניים לבין הפקעה לצורכי מלחמה ישירים. הסמכות היא זכות הציבור.

1. נמשיך את עיסוקנו ביכולת המלך להחרים ממון, ונסה להתבונן ביכולת המלך להחרים ממון כעונש על מרידה בו ופגיעה בכבודו. נפתח בדברי הרמב"ם על המורד במלכות (מלכים ג, ח):

כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרוג, אפילו גזר על אחד משאר העם שילך למקום פלוני ולא הלך או שלא יצא מביתו ויצא חייב מיתה, ואם רצה להרוגו יהרג, שנאמר כל איש אשר ימרה את פיו, וכן כל המבזה את המלך או המחפרו יש למלך רשות להרוג, כשמעי בן גרא, ואין למלך רשות להרוג אלא בסייף בלבד, ויש לו לאסור ולהכות בשוטין לכבודו (אם הוא לא רוצה להרוג את הפוגעים בכבודו, שהרי הדבר נתון לבחירתו), אבל לא יפקיר ממון (הוא לא יכול לבחור בהפקרת ממון כעונש) ואם הפקיר הרי זה גזל.

המלך יכול אפוא להרוג אדם שמבזה אותו ולדון אותו כמורד במלכות, והוא יכול להחליט להמיר את עונש המיתה במאסר או מלקות. אולם, הוא לא יכול להמיר את עונש המיתה בהחרמת ממונו של המבזה. הדבר אברהם כותב שהרמב"ם למד זאת ממעשה כרם נבות, מעשה שמלמד על ההתנגדות להחרמת ממון על ידי המלך (דבר אברהם חלק א סימן א):

והא דכתב הרמב"ם (פ"ג ממלכים ה"ח) לענין מלך ויש לו לאסור ולהכות בשוטין לכבודו אבל לא יפקיר ממון ואם הפקיר הרי זה גזל... נראה לי ברור דזהו רק לכבודו ולצורך עצמו דאיירי ביה (בענישה של אדם שמבזה אותו ופוגע בכבודו) ולמדה משדה נבות דנענש אחאב על זה. דברים אלו קשים ומעוררים להתבוננות: אם המלך יכול להרוג את המורד, איך יתכן שהוא לא יוכל להחרים את ממונו במקום להרוג? וכך מקשה בעל המנחת חינוך (תצד): ולכאורה קשה למה אין לו רשות להפקיר ממון כיון דיש לו רשות להרוג ולא יהיה ממונו חמור מגופו ולא שייך יכין רשע וכו' כמו במוסרים⁷ וכדומה הא אם הורג אותו נכסיו למלך ולא ליורשים⁸.

בתשובה מצמצם המנחת חינוך את דברי הרמב"ם (שם):

ואפשר הא דאין לו רשות להפקיר היינו באינו חייב מיתה (כשאינו יכול לדון אותו כמורד) אבל בחייב מיתה והמלך רוצה להפקיר ממונו (במקום להרוג) בודאי רשאי, כך נראה פשוט וברור.

7. כוונת המנחת חינוך לגמ' שאומרת שאע"פ שאפשר להרוג את המוסר, אי אפשר לפגוע בממונו. הגמ' מנמקת זאת בכך שאולי יורשיו יהיו צדיקים.

8. שהרי נכסי 'הרוגי המלכות', אנשים שנהרגים על מרידה במלכות, למלך ולא ליורשי המורד. וא"כ בכל מקרה התורה מאפשרת למלך לפגוע בירושת המורד כאשר הוא דן אותו במיתה, ומדוע שהיא לא תתיר למלך להחרים את הנכסים במקום לדון אותו במיתה.

חזור והתבונן בדברי הרמב"ם ונסה לפרש אותם לאור דברי המנחת חינוך.
הדברים קשים לך? מה קשה לך בהם?

הדברים קשים לכאורה: הרי הרמב"ם מתיר למלך להרוג אדם שמבזה ופוגע בכבודו – 'וכן כל המבזה את המלך או המחרפו יש למלך רשות להרגו' – וא"כ גם ההמשך – 'ויש לו לאסור ולהכות בשוטין לכבודו אבל לא יפקיר ממון' – עוסק במצב של אדם שמבזה את המלך והמלך רשאי להרוג אך מעדיף להענישו בצורה אחרת, והרמב"ם מאפשר לו לאסור ולהכות ולא להפקיר ממון. באיזה מצב אפוא המלך יכול 'לאסור ולהכות בשוטין לכבודו' ולא להעניש במיתה? הרי אם אותו אדם לא ביזה את המלך, מדוע שהמלך יוכל לאסור אותו ולהכות אותו לכבודו, ואם הוא ביזה את המלך אז המלך רשאי להרגו!

ננסה להציע תשובה אחרת לקושיית המנחת חינוך: התורה חוששת לכך שהמלך ינצל את זכותו כדי להחרים נכסים שהוא מעוניין בהם, ויעשה זאת במסווה של ענישה ממונית על מרידה בו ופגיעה בכבודו, ולכן היא מונעת מהמלך את האפשרות להחרים נכס כעונש על פגיעה בכבודו ומרידה. התורה מאפשרת אמנם למלך להרוג אדם על מרידה בו ופגיעה בכבודו⁹ ולירש את נכסיו, אך שם החשש קטן יותר – איננו חוששים שהמלך יוציא להורג אנשים לשווא חלילה.

ז. מפשטות דברי הרמב"ם בהלכות מלכים עולה אפוא שהמלך אינו יכול להחרים נכס כעונש על מרידה ופגיעה בכבודו. אולם, מדבריו בהלכות גזלה עולה אחרת (ה, יג):
וכן מלך שכעס על אחד מעבדיו ושמשיו מבני המדינה ולקח שדהו או חצרו אינה גזל ומותר ליהנות בה והלוקח אותה מן המלך הרי היא שלו ואין הבעלים מוציאים אותה מידו, שזה דין המלכים כולם ליקח כל ממון שמשיהם כשכועסין עליהם והרי המלך הפקיע שעבודו ונעשית חצר זו או שדה זו כהפקר וכל הקונה אותה מן המלך זכה בה. אבל מלך שלקח חצר או שדה של אחד מבני המדינה דרך חמס שלא כדינין שחקק הרי זה גזלן והלוקח ממנו מוציאים הבעלים מידו.

התבונן היטב בדברי הרמב"ם וחשוב: האם דבריו כאן סותרים את דבריו
בהלכות מלכים? מה הקושי? חשוב על דרך ליישבו. תוכל?

בהלכות מלכים הרמב"ם כותב שהמלך אינו יכול להחרים נכסים כעונש על פגיעה בכבודו. ואילו כאן הוא כותב שהוא יכול להחרים שדה מתוך כעס על 'אחד מעבדיו ושמשיו', ענישה ממונית. היה ניתן אולי לחלק בין מלך ישראל למלך גוי – לטעון שבהלכות מלכים הרמב"ם עוסק במלך ישראל ובהלכות גזלה בדינא דמלכותא דינא ובמלך גוי, אך מעבר לקושי הסברתי שבחילוק¹⁰, כלל לא

9. והרי לדעת הרמב"ם אין צורך בבית דין והמלך יכול לעשות זאת לבד. וראה בדף 'מי דן את המורד'.
10. מדוע שיהיה בכך הבדל בין מלך ישראל למלך גוי?

ברור שהרמב"ם עוסק בהלכות גזלה דווקא במלך גוי, ובהלכה י"א הוא כותב שדבריו נאמרו הן במלך ישראל והן במלך גוי.

נראה אפוא שיש לענות תשובה אחרת, ונלמד את תשובתו של **הרב נחום רבינוביץ** (יד פשוטה, הלכות גזלה שם):

הרואה יראה שרבינו דייק בלשונו כאן ופתח: 'מלך שכעס על אחד מעבדיו ושמשו מבני המדינה'. ולכאורה הדברים תמוהים: הלא כל בני המדינה נחשבים עבדי המלך ומה ראה רבינו לייחד מבני המדינה דווקא עבדיו ושמשיו? ולולי מסתפינא הייתי אומר כי דבר גדול בא רבינו להשמיענו. אין המדובר בהלכה זו על כל בני המדינה, שהרי מיד פוסק שאם המלך לקח מסתם אזרח 'שלא כדת הידועה' אין זה דין אלא חמס. **ברם יש הבדל בין סתם אזרח לבין אותם שהמלך מינה אותם להיות 'עבדיו ושמשיו' ממש והם פקידי ועושי דברו... כאן קובע רבינו שיש מעמד מיוחד לשמשו בפועל שאותם ממנה המלך לכל צרכיו... ומעמד זה יש בו גם לטוב וגם למוטב. יש למלך לתת לשמשו פרס כראות עיניו וכל זה מתקצב מן המס שהוא מטיל על העם. אבל מאידך 'מלך שכעס על אחד מעבדיו ושמשיו' - 'דין המלכים כולן ליקח כל ממון שמשיהן כשכועסין עליהן', כבר ראינו שדבר זה למדנו מדוד שלקח שדהו של מפיבושת שהיה מאוכלי שולחנו. דין זה אמור רק באלה שהם בני ביתו ופמלייתו ושמשו של המלך. אבל אם יקח 'שלא כדין שחקק' את נכסיו של 'אחד מבני המדינה' שאינו מאוכלי שולחנו ולא ממשרתיו ושמשו, הרי אין לך 'דרך חמס' יותר מזה והרי זה גזל. גם בהלכות מלכים משמיענו דין זה: **אע"פ שיש לו רשות להעניש אזרח פשוט 'לכבודו', מכל מקום אין לו סמכות להפקיר ממונו, ואם הפקיר הרי זה גזל' והם הם הדברים שכתב כאן.****

הסבר את תשובתו של הרב רבינוביץ. מתי המלך יכול להחרים ממון כעונש ומתי לא? נסה לנסח את הדברים ככלל והלכה. חשוב: מהי סברת הדברים?
